

Александар Новаковић

Институт за политичке студије, Београд

ТРАНЗИЦИЈА, РЕФОРМЕ И ПЕРЦЕПЦИЈЕ О РЕФОРМАМА – поређење српске и транзиције земаља ИЦЕ*

Сажетак

За сваку постсоцијалистичку земљу, изван питања придруживања ЕУ, циљеви свеобухватне трансформације јасни су: од политичког ауторитаризма до политичког плурализма и демократије, од централно планске привреде до слободне, тржишне економије. Другим речима, од социјализма до капитализма. У овом раду, прво ће се понудити објашњење и дефиниција реформи и транзиције имајући у виду успешне транзиције земаља некадашњег социјалистичког лагера. Даље, изложиће се сажет приказ узрока неуспешности српске транзиције, да би се, на крају, описао садашњи тренутак у коме се налазе реформе – стање познато из искуства неуспешних транзиција као фаза „транзиционог еквилибријума“. Неуспешну транзицију често прати и погрешна перцепција о реформама, па ће се стога у раду изнети теза о суштинској мањкавости и дефицитарности доминантних политичких перцепција о транзицији. На тај начин уједно ће се осветлити узроци политичке, идејне и друштвене конфузије у којој се Србија данас налази.

Кључне речи: постсоцијалистичка транзиција, реформе, институције, ЕУ, интеграције, перцепције реформи, транзициони еквилибријум

Транзицијски пут Србије свакако је специфичан. За разлику од већине других земаља источног блока које су по распаду биполарног света кренуле сигурном стазом корених друштвених

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

промена, Србија се током деведесетих година обрела у стадијуму „мутираног“ социјализма, ауторитаризма увијеног у обланду демократије, да би тек почетком новог миленијума покренула далекосежније реформе. Међутим, ни тај нови почетак српског транзиционог пута није почивао на установљавању јасног дисконтинуитета са наслеђем социјализма и ауторитаризма већ је – пре свега због јаког отпора у оквиру нових, декларативно реформских снага – дошло до блокаде реформског процеса. То је замутило визију основних циљева трансформације земље и одвело српску транзицију на слепи колосек лутања и конфузије по коме се она и данас креће.

За сваку постсоцијалистичку земљу, претендовала она на улазак у Европску унију или не, циљеви свеобухватне трансформације јасни су: од политичког ауторитаризма до политичког плурализма и демократије, од централно планске привреде до слободне, тржишне економије. Или, у сегменту правног поретка, од система у коме се право самерава вољи партијског руководства, до система у коме постоје институције владавине права (*the rule of law*). Другим речима, од социјализма до капитализма. У овом раду, прво ће се понудити објашњење и дефиниција реформи и транзиције имајући у виду успешне транзиције земаља некадашњег социјалистичког лагера, затим ће се изложити сажет приказ узрока неуспешности српске транзиције, да би се, на крају, описао садашњи тренутак у коме се налазе реформе и изнела теза о суштинској мањкавости и дефицитарности доминантних политичких перцепција главних актера српске транзиције (позиције, опозиције, „евроскептика“ и „еврооптимиста“, Прве и Друге Србије, итд). На тај начин уједно ће се осветлити узроци политичке, идејне и друштвене конфузије у којој се Србија данас налази.

ТРАНЗИЦИЈА ЗЕМАЉА ЦЕНТРАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Актуелна криза евро зоне, која уздрмава темеље Европске уније, Светска економска криза из 2008 (СЕК), која, како се чини не јењава, већ се у таласима обнавља, гурнуле су у други план недавно врло актуелне теме посткомунистичке транзиције и проширења Европске уније. Током деведесетих година сада већ велико прошлог, XX века, главна тема политиколошких и економских анализа била је трансформација земаља некадашњег „источног блока“. У први мах та трансформација није се везивала за прикључење Европској унији, али је убрзо потом, од почетка транзиције земаља

источне и централне Европе (ИЦЕ)¹⁾ она почела да коинцидира са тешњим повезивањем и потенцијалним укључењем у ову, нетипичну, наднационалну заједницу.

Заправо, распад биполарног света, чему је претходило урушавање СССР, пад Берлинског зида, као и нестанак комунистичких режима у ИЦЕ од 1989-1990. године, представљао је снажан подстрек за евроинтегралистичку струју у оквиру тадашње Европске заједнице (ЕЗ) која је у тим дешавањима видела не само могућност, већ и снажан аргумент, за убрзање интегративних токова у оквиру саме ЕЗ. Недуго после тих судбоносних, историјских дешавања, изградња новог модела ЕУ – све веће интеграције, унутрашњег повезивања и централизације, уз пројекат убрзаног пребацивања ингеренција са националног на наднационални ниво одлучивања – подударила се са транзиционом трајекторијом земаља ИЦЕ. Европска заједница постаје Европска унија, ради се на јачању институција ЕУ и стварању претпоставки за увођење јединствене валуте (Договор из Мастрихта). Промене у ЕУ спроводе се како изнутра тако и према споља – у односу на земље које су се налазиле на ободу ЕУ. Тај грандиозни пројекат тежио је – на таласу новог времена и нових, оптимистичких, очекивања – стварању заједнице која превазилази статус једне уговорне, квази-конфедералне организације и прерастању у наднационалну државу (*supranational state*).²⁾ У исто време, земље тек изашле из ригидног комунизма заплуснуо је велики талас реформског оптимизма и жеље за укључењем у примамљиво друштво западних демократија.

Из данашње перспективе чини се да је процес трансформација постсоцијалистичких друштава од почетка и по аутоматизму подразумевао приступање Европској унији. Међутим, треба истаћи, да су то два одвојена тока, која су убрзо спојена у један. Руководећа мисао актера овог јединственог процеса – ЕУ ка проширењу и ИЦЕ ка приступању ЕУ, може се изразити на следећи начин: за земље ИЦЕ реформе значе и улазак у ЕУ, за ЕУ ширење значи јачање и унутрашње повезивање. Указивање на два различита тока која су се стицајем контингентних историјских околности, или, уколико усвајамо хегелијанску визуру, захваљујући нужном развоју и „духу“ једног времена, спојиле у један, има за циљ да истакне сми-

1) О првом транзиционом таласу у земљама ИЦЕ видети двотомну студију: *The transition in Eastern Europe: volume 1. Country Studies, Volume 2. Restructuring*, ed. Olivier Jean Blanchard, Kenneth A. Froot, and Jeffrey D. Sachs, The University of Chicago Press, 1994.

2) О еволуцији институција ЕУ у правцу изградње наднационалне државе видети: James A. Caporaso „The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Post-Modern?“, *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Volume 34, Issue 1, pages 29–52, (March) 1996.

сао и значење постсоцијалистичких реформи независно од питања европских интеграција.

За земље ИЦЕ реформе су подразумевале прелазак из социјалистичког државног уређења и планске привреде у демократски политички поредак и тржишну – капиталистичку – привреду. Те земље тежиле су некој врсти рестаурације предратног поретка, политичко-економског система који су имале пре нацистичке окупације и послератног периода када су постале совјетски протекторати. Тај ригидни комунизам, у коме су, као под најгором окупацијом, живе-ле земље Варшавског пакта представљало је посебно трауматично искуство за становништво тих друштава, код кога се природно, и кад су се за то стекли услови, генерисала снажна тежња ка радикаланом заокрету у односу на постојећи поредак.

Интерпретативно одвајање два смисла трансформације, који су стицајем историјских околности обухваћени у један ток, корисно је не само због ваљаног описа историјата постсоцијалистичких трансформација ИЦЕ већ такође и због савремених дебата везаних за *cost/benefit* анализу ЕУ чланства, као и, генералније гледано, ради разматрања реформских императива земаља које деле слично или истоветно наслеђе ауторитарне прошлости. Ово последње од суштинске важности је и за овај рад, јер без одређивања тих приоритета није могуће разумети идеолошку и политичку конфузију, као и дезоријентисаност у којој се данас налази Србија, делимично узроковану управо занемаривањем ових императива.

Земље ИЦЕ започеле су постсоцијалистичку трансформацију па су потом почеле да самеравају своје реформске мере критеријумима за приступ ЕУ. У чему се састојала трансформација земаља ИЦЕ? У питању су опсежне и далекосежне, структуралне, реформе на више планова. Прво, у сегменту политичких промена, реч је о увођењу политичког плурализма са редовним слободним изборима за вишестраначку скупштину. Такође, дошло је до укидања поретка централизоване моћи и увођење класичног дисперзивног система поделе власти на извршну, законодавну и судску. У сегменту правних реформи, започета је изградња система владавине права (*the rule of law*), непристрасног судства заснованог на универзалним принципима. Приватна својина прихваћена је за основни облик власништва а слободно тржиште као економски идеал.

Ове економске, правне и политичке реформе пратиле су и реформе на симболичкој равни. Симболика комунистичког режима замењена је старом грађанском симболиком (враћене су традиционалне државне и народне заставе, чиновничке и војне униформе замењене су новим, које наликују старим, традиционалним, поно-

во су озваничене старе националне химне, итд), која је са једне стране требала да означи успостављање континуитета са предратним поретком, а са друге да истакне демократску и грађанску оријентацију тих земаља. Такву промену пратило је и доношење закона о рехабилитацији, реституцији и лустрацији, који су требали да исправе историјску неправду учињено над великим бројем некадашњих „класних непријатеља“ и ударе темељ новог/старог друштва. Дакле, од пресудне важности и за успех коренитих, структуралних, правно-политичких, као и економских реформи, била је и вредносна трансформација земаља ИЦЕ. Ауторитарни комунистички систем јасно је жигосан као нехуман и антицивилизацијски и према њему изграђен је свеопшти отклон,³⁾ док је модел политичког и друштвеног система какав постоји у западној Европи постављен као основни узор свих реформских стремљења.

Новостворене демократије, усвојиле су нову вредносну парадигму али и начин живота. Од колективистичког, до индивидуалистичког друштва. Од система у коме су номинално сви исти, а фактички различити и неједнаки, до пуне правне заштите сваког грађана без обзира на политичку, верску, расну или „класну“ припадност. Од опште униформисаности становништва и сивила окружења у којем је оно живело – што је, свеукупно, социјалистичким друштвима давало специфичан естетски предзнак, до поплаве различитих животних стилова и шароликог амбијента свеже окречених фасада. Од сталних оскудица и редова, до обиља и филозофије тржних центара. Од стегнутог, преплашеног и затвореног социјалистичког пролетера, до опуштеног, слободног и отвореног грађанина. Једном речју, од колективизма, оскудице, сивила и страха, до експлозије индивидуализма, разноврсности, слобода, потрошачког менталитета и навика својствених том менталитету. То је, генерално гледано, промена ка којој су се друштва нових демократија кретала пуном брзином, желећи да преброде животно, политичко па и естетско стање дуготрајне инхибираности.

Овој анализи може се приговорити да је идеализована, али фактичко стање почетка трансформација земаља ИЦЕ одисало је управо духом које горње квалификације описују. Истина, није свугде грађанин-буржуј заменио радника-пролетера, али је струк-

3) У том смислу интересантно је напоменути да су некадашње чланице Варшавског пакта, а садашње чланице ЕУ, недавно тражиле од Европске комисије да се усвоји закон који подразумева изједначавање злочина фашизма и комунизма. Ова иницијатива, за сада, није добила подршку од стране Европске комисије, вероватно зато што је у институцијам ЕУ, нарочито међу старим чланицама, још веома заступљено мишљење да совјетске заслуге (сламање нацизма и ослобађање земаља Европе) премашују совјетске злочине (систематски терор у ослобођеним земљама).

турална промена била толико дубока да је произвела нови живот, нове навике и нове циљеве становништва тих земаља. Нити је промена, тј. друштвена трансформација, ишла тако глатко. Она је, наравно, подразумевала транзицијске губитнике и добитнике, али ова чињеница не представља важан аргумент у прилог одбацивања нужности самог процеса – што се често може уочити у текстовима аутора који подразумевају да се радикална промена политичког и друштвеног система може извести поступно и безболно.⁴⁾

Свакако, првобитни ентузијазам инициран дугоочекиваним променама, замењује резигнација једног социјалног стратума („губитника“ транзиције) у тренутку када почињу да се осећају последице првих озбиљних реформских захвата. Али, када се на крају анализира транзициони биланс, цена трошкова и степен социјалне нелагодности услед примене тих нужних потеза спроведених по једној ефикасној агенди, далеко су мањи од примене тактике спорих и постепених реформи. Заправо, већ тада, током првих реформских година (1990-1994) искристалисале су се две реформске агенде. Једна, названа „шок терапија“ и друга, „градуалистичка“. Искуство успешних, мање успешних и неуспешних транзиционих земаља документовало је да су земље које су примењивале први метод имале боље резултате у реформама, па онда и у побољшању животног стандарда становништва. Земље, које су се, попут Словачке (или, драстичнији примери Румуније и Бугарске), одређивале за постепене трансформације – што је великим делом био учинак политичког популизма – биле су, током прве деценије транзиције, на дну успешности како по политичким тако и по економским параметрима.

Прва агенда, метода шок терапије, ретко је практикована, вероватно са изузетком Пољске и Русије.⁵⁾ Разлог томе је сама радикалност методе трансформације, али и неспремност политичких актера да је прихвате и имплементирају услед опасности од губитка политичке популарности. Данас већ чувени пољски реформа-

4) Видети, на пример, Grzegorz W. Kolodko „Postcommunist Transition and Post-Whashington Consensus: The Lessons for Policy Reforms“, pp. 45-85. у: Blejer, M. I., Škreb, M., ed., *Transition The First Decade*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England, 2001.

5) Ипак, та два случаја, из много разлога, не могу се поредити. Неки од важнијих разлога јесу свакако непостојање политичког консензуса око метода спровођења реформи, као и недостатак институција које би спровеле реформе у Русији. О првој фази руске транзиције видети више у књизи креатора руске шок терапије Јегора Гајдера *Дани пораза и победе* (Yegor Gaidar, *Days of defeat and victory*, University of Washington Press, 1999). О недоумицама око уобичајене компарације и оцене успешности шок терапије у Русији и Пољској видети текст Томаса Хола и Џона Елиота „Poland and Russia One Decade after Shock Therapy“ (Thomas W. Hall, John E. Elliott „Poland and Russia One Decade after Shock Therapy“, *Journal for Economic Issues*, No. 2, pp. 305-314, (June) 1999).

тор, пионир шок терапије, Лешек Балцеровиц (Leszek Balcerowicz) спровео је реформе које су дугорочно поставиле пољску економију на здраве основе, али је то Балеровица коштало политичког мандата. Слична судбина је задесила и Марта Лара (Mart Laar) младог естонског премијера, али само на кратко. Први премијерски мандат трајао је у његовом случају само две године (1992 -1994). Његова влада изгубила је подршку, али је он као естонски премијер поново изабран 1999. године.⁶⁾

Изгледа да овакав тип реформи (нарочито оне у радикалној изведби) ипак подразумевају одређен степен политичке и јавне подршке, посебно у случају када се жели да се обезбеди нека врста гаранције да се оно што је њиховим спровођењем постигнуто не уруши деловањем нове владе, која долази на таласу антиреформског расположења. Међутим, темељност и свеобухватност имплементације структуралних реформских мера оставља мало простора за ревизионизам. Пољске реформе биле су до те мере далекосежне и дубоке да је следећа влада дошла само на већ завршену ствар, а једини губитник, бар у политичком смислу, био је њихов креатор. Слично је, као што смо видели, било и са естонским реформама. Чешка је, захваљујући спретном политичком маневрисању Вацлава Клауса, спровела умеренију верзију шок терапије, управо руководећи се принципом који уважава неопходност стицања, бар делимичне, јавне подршке.⁷⁾

За разлику од ових земаља, у несупеле случајеве првог турнуса постсоцијалистичке транзиције треба свакако сврстати Бугарску и Румнију, делимично и Словачку. Те земље ниси споводиле

6) Наиме, он је спровео такву врсту реформи која је подразумевала радикалне промене у монетарном сектору (увођење валутног одбора уместо класичне институције централне банке) чиме је стабилизована домаћа валута, либерализацију економије на великој скали (што је проузроковало велики прилив страних директних инвестиција), приватизацију и пореску револуцију (увођење равне пореске стопе – *flat tax rate*). Све те реформске захвате пратила је изградња и учвршћивање владавине права која је пружила инвеститорима и другим тржишним актерима преко потребну сигурност пословања. О естонском транзиционом „чуду“ видети из прве руке: Laar M., *Estonia: Little Country That Could*, Centre for Research into Post Communist Economies, London, 2002.

7) О разлици у примени убрзаних реформи у Чешкој и Пољској Мичел Александар Оренштајн каже следеће: „Резултати су били запањујући. Док је Балцеровиц изгубио подршку јавности и пао са власти одмах, само после једне ипо године од почетка пољске шок терапије из 1990, Вацлав Клаус, као чехословачки министар финансија од 1989. до 1992. и премијер Републике Чешке од 1992. до 1997, управљао је Републиком Чешком током више од осам транзиционих година. Клаус је изградио најјачу прореформску политичку партију у централној и источној Европи и победио на парламентарним изборима 1992. и 1996. године на платформи радикалних промена. Изгледа да је Клаус, бар привремено, успео да реши основни проблем истовремене трансформације: како спровести програм радикалних економских реформи а задржати подршку јавности.“ (прев. А.Н.). Видети у: Mitchell Alexander Orenstein, *Out of the red: building capitalism and democracy in postcommunist Europe*, University of Michigan Press, 2001 p. 61.

радикалне реформе, нарочито на пољу економије и изградње владавине права. Уместо тога, оне су се задовољиле политичким које изискују најмање времена, али које саме по себи не воде демократској консолидацији нити економском просперитету. Транзиционо искуство Бугарске, Румуније и Албаније, на најдрастичнији начин илуструју сву погрешност занемаривања транзицијских императива. Експеримент пролонгирања неминовног у овим земљама, завршио се општом кризом и друштвеним колапсом током 1996. и 1997. године. Бугарска је искусила хиперинфлацију (преко 550 % у 1997. години), Румунија велику финансијску кризу 1996, док је Албанија доживела потпуни распад државе услед оружаног устанка током 1997.⁸⁾ Након разлаза са Чешком и изласка из заједничке федерације (1993), Словачка се уместо реформама, окренула изградњи нације под режимом чврсте руке Владимира Мечијера. Тек након 1998. и свршетка последњег Мечијеровог мандата Словачка креће у озбиљније реформе.⁹⁾ Свакако, цена коју су ова друштва морала да плате била је сада знатно виша од оне да су ове мере спроведене на време.

Реформски циљ свих ти земаља, дакле, био је истоветан. Усвајање друштвеног и економског модела западних држава. Због наслеђеног и дуготрајно развијаног опортунизма и анимозитета према СССР и идеологији комунизма, ове земље су, нарочито оне које су се најбрже и најуспешније реформисале, прихватиле модел развоја који је са становишта већине социјалдемократски усмерених држава Запада био исувише радикалан. Спровођење таквих реформи многи аналитичари објашњавали су метафором клатна које се померило у једну страну, подразумевајући да ће се оно, њихајући се од једне до друге екстремне позиције, најзад примирити негде на средини. Но, акутелна дешавања проузрокована кризом дуговања у Европи и свету темељно доводе у питање адекватност оваквог објашњења као и генерално модел друштвеног уређења који се у Европи и Сједињеним Државама, са кратким изузетком епохе тачеризма и реганизма, изграђује од завршетка Другог светског рата до данас.¹⁰⁾ Нова сазнања упућују на закључак да неке од

8) Уп. Malcolm Warner, *Management in transitional economies: from the Berlin Wall to the Great Wall*, Routledge, 2005, p. 56.

9) Више о словачком случају видети: Soňa Szomolányi, "Slovakia: From a Difficult Case of Transition to a Consolidated Central European Democracy", у Tadayuki Hayashi, *Democracy and Market Economics in Central and Eastern Europe: Are new Institutions Being Consolidated?* Hokkaido University, Sapporo, Japan 2004, pp. 149 – 190.

10) Видети о том моделу више у тексту Ханса Хермана Хонеа „The Western State Paradigm“, објављеног у зборнику *Politics and Religion* (ed. Paul Gottfried), Transaction Publishers, Apr 1, 1997, pp. 1-26.

опсежних реформи земаља источне и централне Европе спроведених одмах после промене режима могу представљати узор коме треба да теже и поједине западноевропске земље.¹¹⁾ У којој мери је императив придруживања ЕУ за ове земље значао пренебрегавања основног транзиционог импулса радикалног дистанцирања од наслеђа политичке и економске филозофије социјализма нешто је што тек истраживањем треба открити. Чињеница је да су поједине земље, по уласку у ЕУ, морале да – због захтева усклађивања са унутрашњом регулацијом и прописима ЕУ – ревидирају, па чак и укину, неке од прописа и стандарда које су током реформи имплементирале а који су унапређивали економију тих земаља.

СРБИЈА У СТАДИЈУМУ „МУТИРАНОГ“ СОЦИЈАЛИЗМА

Имајући у виду овакав постосоцијалистички развој земаља ИЦЕ тешко да се може успоставити било каква паралела са „променом система“ која је уследила након првих вишестраначких избора у Србији 1990. године. Уместо ужурбане трансформације целог друштва и економског уређења, за тврду комунистичку струју у Србији, предвођену Слободаном Милошевићем, приоритет постају политичка питања: опстанак шире заједнице („очување Југославије“) у презервираним друштвено-политичком систему социјализма. Не улазећи овде у узроке такве политике, о којима је иначе веома много писано, треба рећи да она не само погодовала насилном распаду Југославије већ и дугорочно скренула пажњу јавности са суштинских проблема и питања трансформације земље. Без обзира на све проблеме (националне, државне, територијалне, па и социјалне) који су доминирали југословенским просторима пред почетак самог распада земље, тактика задржавања постојећег стања, истрајавањем на одбрани тврде линије (после „историјске“ Осме седнице на којој је мекша комунистичка струја доживела пораз) у тренутку када се распада СССР и биполарни свет, није могла да придобије подршку и разумевање не само код продемократски оријентисаних чинилаца у самом друштву, већ и шире, у оквиру

11) Владе земаља западних демократија спроводиле су такве мере увећавања државе, њеног управног апарата и припадности, као и економску регулацију, да се такав ток развоја може окарактерисати као пут у социјализам. Видети интересантан Слотердајков чланак „Револуција руке која даје“ (Sloterdijk, P. (2009), „Die Revolution der gebenden Hand“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frankfurt, (13. Juni), 2009).

међународне заједнице.¹²⁾ Као део уже југословенске федерације (СР Југославија) Србија улази у дугу фазу ауторитаризма, стања „мутираног“ социјализма са фасадном демократијом и диригованом економијом. Додуше, ова слика свакако није потпуна и представља генерализацију, имајући у виду да је дошло до одређених промена у оквиру социјалистичког поретка (од уставних до промена у сфери економије). Али то мало промена које су наставиле да живе и под режимом Слободана Милошевића углавном су резултат рада прореформске владе Анте Марковића која је тежила постепеној трансформацији социјалистичког система СФРЈ.

Неколико протеста и јавних побуна, нарочито 9. Март 1991. представљали су последњи покушај дела јавности да се – усред захуктавања ратне реторике и ратне машинерије – курс земље усмери ка другом правцу – правцу реформи и изградњи демократије. Ти протести наликовали су захтевима за демократију и реформама које су земље источног блока попут Чешке, Пољске и Мађарске, постављале пред комунистичку власт – од отпора совјетској окупацији из 1956. године, „прашког пролећа“ из 1968., покрета „Солидарност“ с почетка осамдесетих година, па све до чувене „плишане револуције“ у Чехословачкој и ликвидације Николаја и Елене Чаушеску у Румунији 1989. Интересантно је запазити да су ти „антикомунистички“ протести, турбуленције и незадовољства, у Србији с почетка деведесетих година прошлог века, представљали заправо тек прве демонстрације незадовољства уперене против целине социјалистичког поретка. Када се каже „прве“ не запоставља се чињеница да је било и других протеста у педестогодишњој историји југословенског социјализма, већ се само жели истаћи то да ти протести нису циљали на корениту пормену друштвеног система. Најчешће, они су заправо представљали само захтев за унапређење социјализма (студентски протест из 1968.), умерену либерализацију економије (покрет „српских либерала“) или пак тежњу ка већој самосталности република индуковану нарастајућим национализмом у оквиру републичких партијских структура („Хрватско пролеће“ из 1971).

Много је узрока зашто је Србија прихватила транзициону парадигму тек почетком XXI века, дакле, након петооктобарских промена. Један свакако важан узрок треба тражити не само у аутократском карактеру режима Слободана Милошевића, већ и у особености југословенског, „меког“, социјализма. У том смислу, у овом раду се ауторитарна владавина Слободана Милошевића као и

12) Која је промене у тадашњој Србији доживљавала као наставак ауторитарне политике и ескалацију екстремног национализма.

слому шире заједнице – Југославије, разумеју као последице специфичности социјализма и идеологије која му је лежала у основи.

За разлику од већине источноевропских земаља које су свој пут у социјализам градиле под московским туторством, југословенски социјализам представља посебну творевину изграђену на смерницама Техеранског споразума о подели сфера утицаја између великих сила, тада само наговештеног, а касније оствареног биполарног света. У тој додељеној позицији између Истока и Запада, Југославија је, након прве стаљинистичке фазе (1944-1952), изграђивала свој, умеренији и „хуманији“ тип социјализма. Била је то нетипична социјалистичка земља, нарочито када се пореди са чланицама Варшавског пакта, али и због других фактора. Пре свега, становништво је доживљавало владајући поредак не као наметнут од стране неке стране силе – што је био случај са перцепцијом становништва ИЦЕ у односу на СССР – већ као домаћи, „самоникли пут у социјализам“ који се градио од 1948. Друго, Србија као највећа република и административно политички центар социјалистичке Југославије постала је средиште самог социјалистичког система, његово основно упориште и темељ. Док се у свету убрзано урушавао комунизам – захваљујући Регановом иницирању Рата звезда и Горбачовљевој „Перестројки“ – у Југославији се центар, комунистички центар – Србија, бранио од све јачих тенденције ка разградњи које су долазиле са периферија.

Сложену мрежу чинилаца који су допринели дисолуцији Југославије као и блокирању српског транзиционог пута, није могуће на овом месту расплести. Оно што је важно истаћи јесу структуралне разлике између типова социјализма – источноевропског и југословенског, као и монополисање статуса „чуvara“ Југославије од стране политичке елите и интелигенције у Србији. Тек разматрањем оба ова фактора, по суду израженом у овом раду, стварају се претпоставке за разумевање слепог пута српске транзиције. Односно, одговора на питање: зашто је Србија кренула у обратном смеру у односу на остале источноевропске земље?

Што се првог фактора тиче, треба истаћи да је делимична отвореност југословенског социјализма, нарочито након његове, прве и револуционарне, стаљинистичке фазе, омогућила релативно – у поређењу са земаљама ригидног комунизма – слободан живот становништва. Могућност путовања, рада у иностранству, као и обилато инострано задуживање током шездесетих и седамдесетих година омогућило је стварање сна о „социјалистичком успеху“. Иако кратког даха, социјалистички „прогрес“ и „напредак“ допринео је стварању представе код становништва о успешности стра-

тегије „трећег пута“. Дакле, пута између ригидног комунизма и капиталистичких демократија. Послератне генерације још увек су памтиле ужасе рата као и послератну беду, па је у њиховим очима скроман напредак заиста изгледао као *par excellence* доказ победе социјалистичког трећег пута. Таква, у основи, позитивна перцепција о социјализму задржана је и приликом увођења вишестраначког система. Насупрот томе, становништво земаља источног блока, услед живота у потпуној неслободи, деценијама је акумулирало незадовољство према социјалистичком систему у целини.

Други фактор је можда и значајнији, јер се тиче директне политичке одговорности актера у такозване југословенске драме. Односно, победничка струја у оквиру КП Србије након чувене Осме седнице, није изабрала пут договора и разговора о мирном разлазу (или опстанку) шире заједнице, већ је инсистирала на очувању политичког и економског поретка који је већ одавно био подривен кризом легитимитета.¹³⁾ Српска политичка и интелектуална елита преузела је на себе задатак „одбране Југославије“ док су елите других република сматрале да је наступио погодан тренутак за решавање националног и државног питања. Уследили су стални предлози, о лабавој федерацији, конфедерацији, савезу независних држава, али све то политичка елита Србије не прихвата инсистирајући на очувању постојеће заједнице. Како то најчешће бива у запаљивим историјским периодима, један екстремизам подгрева други. Упорно инсистирање српског руководства на задржавању политичког и економског *status quo* гурао је друге, самосвесније, републике све даље ка сецесији. То је, опет, сада повратно, деловало на струју унитариста окупљену око Слободана Милошевића да још више истрајава на концепту централизованих и строго контролисаних промена у оквиру постојећег система.

На тај начин су се руководства других република према републици Србији нашла у сличном односу у коме су се земље Варшавског пакта нашле према Совјетском Савезу. За бивше републике некадашње СФРЈ Република Србија представљала је негативан узор од кога су се морале дистанцирати да би градиле свој посебни државни пут. Бивше републике СФРЈ (попут Хрватске и Словеније), мање су правиле политички, економски и симболички отклон према комунизму *као* комунизму – што је, као што смо видели, био случај са земљама ИЦЕ – јер су и оне имале позитивне асоцијације на трећи пут југословенског социјализма, колико су се опирале по-

13) О кризи легитимитета социјалистичке Југославије видети у: Зоран Ђинђић, *Југославија као недовршена држава*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1998.

литици коју су разумеле као „српски хегемонизам“ увијен у кошљу интегралног југословенства.

РЕФОРМЕ И БЛОКАДА РЕФОРМИ

Ова општа указивања неопходна су да би се разумела вредносно усмерење и политичка оријентација главних политичких чинилаца Србије у тренутку њеног уласка у вишестраначки живот. Та усмереност и та оријентација били су на потпуно супротном полу од реформских агенди које су спроводиле земље ИЦЕ. Што је још интересантније, са одржавањем истог политичког курса наставило се и по нестанку Југославије када српско руководство – инсистирајући на континуитету са претходном државном творевином – ствара заједницу са Црном Гором (Савезна Република Југославија). Приоритети тадашње српске политике (која се водила под фирмом „југословенства“) остају и даље чисто политички и „државотворни“: заштита српског националног интереса на просторима бивше Југославије, „одбрана“ Косова као и „чување“ Југославије (сада додуше, знатно мање). Сва та политичка дешавања, ратове, изопштавање СЦГ из међународних институција, као и санкције УН, одразиле су се у драстичној мери и на економију земље. Историјски незапамћена инфлација, немаштине, криминал и убиства, свеопшта атмосфера страха и безнађа у коме се нашла већина становништва, сведочанства су свеопште катастрофе коју је произвела политичка опција неспособна да повеже интересе земље не само са транзиционим захтевима времена, већ и са базичним цивилизацијским нормама.

Основни курс земље мења се само на кратко и делимично у периоду након петооктобарских промена за време влада Зорана Ђинђића и Зорана Живковића. Но, ни тај период од непуне четири године није крунисан реформама после којих ревизионизам не би био могућ.¹⁴⁾ Што због система политичког двовлашћа у оквиру саме Србије (сукоб федералног и републичког руководства, пред-

14) Што потврђују неки од потеза владе Војислава Коштунице (2004-2007). Ова мањиска влада, која је обезбедила подршку неререформисане Социјалистичке партије Србије, покушала је да се обрачуна са крхким наслеђем започетих реформи у Србији. То је најпре учињено за време мандата министра Драгана Маршићанина када је један од основних транзиционих приоритета – процес приватизације – не само заустављен (ни једно једино предузеће није продато у току прве године ове владе), већ и начелно доведен у питање, под изговором да је неопходно „преиспитати“ сву дотадашњу праксу приватизације. Једна од првих ствари које је учинила нова влада било је и укидање веома либералног закона о раду (мењањем његових основних одредби) – вероватно једног од најзначајнијих реформских потеза Ђинђићеве владе, као и смењивање гувернера Народне банке (ван добре праксе и процедуре уобичајене за ову функцију).

седника СРЈ и премијера РС), криминалног и ратног наслеђа (деловање полулегализованих паравојних оружаних и криминалних организација и јединица), сукоба више неререформисаних безбедносних служби (савезне, републичке и контраобавештајне) као и проблема у односу са партнером у федерацији, ове две владе спровеле су ипак само ограничне реформе које су земљу, додуше на кратко, усмериле на колосек транзицијских циљева и императива по узору на ИЦЕ. Генерално, Србија је захваљујући овим владама не само добила на почетном реформском замаху већ је успела да поново успостави партнерство и однос поверења како са земљама у региону тако и шире, са Европском унијом и другим међународним факторима и институцијама. Ипак, ревизионистичка влада Војислава Коштунице успела је не само да поништи ограничене домете постигнутих реформи већ и да поново земљу скрене са транзиционе трајекторије. Под изговором државно-правног континуитета са СР Југославијом, као и потребом решавања ургентних националних и „државотворних“ питања (косовско питање) нова влада успела је да за дуго времена императиве реформе земље стави у други план. Политички курс не мења се у значајнијој мери ни доласком нове владе Мирка Цветковића која прихвата императив кандидатуре за чланство у ЕУ али се ипак не подузима структуралних реформи, правдајући свој пасивизам ситуацијом насталом услед СЕК, као и косовским проблемом.

Када се узму у обзри овакве опсервације, може се констатовати да од петооктобарских промена – са кратким изузетком поменуте две владе – главни политички актери доприносе утврђивању представе о Србији као посебном случају неуспешне транзиције. То се односи на три плана, политичком, економском и симболичком. Та три плана могу нам уједно послужити као компарација у односу на пређашње транзиционе резултате и вредносна одређења земаља ИЦЕ (фаза прве транзиције, пре уласка у ЕУ).

У односу према политичком наслеђу ауторитарне прошлости Србија се и даље доживљава више као земља континуитета него као земља дисконтинуитета. То није случај само са перцепцијом на страни, већ и у самој земљи где се често може чути теза да су промене изостале и да је стање горе него за време дведесетих. Међутим, без обзира на овакву перцепцију у међународној заједници и међу једним делом становништва, таква теза не може се прихватити у потпуности, јер је чињеница да су претходне владе спроводиле одређене реформе и каналисале путању земље ка чланству у ЕУ, што су чиниоци који по себи одвајају политику ових влада од политике режима Слободана Милошевића. Такође, испуњени су

неке од међународних обавеза (сарадња са Хашким трибуналом) и извршена је комплетна реформа оружаних снага. Оно што ипак, са друге стране, даје основа једној таквој оцени јесте генералан став државне политике према решавању кључних питања. Наиме, чини се да главни актери те политике често нити имају концепцију развоја земље нити показују истинску вољу да се са наслеђеним проблемима заиста ухвате у коштац, иако бар номинално, истичу њихову важност и приоритетност. За то је свакако добар пример косовски проблем јер се на њему може документовани пракса политичког пасивизма и изнуђених потеза. Заправо, политике реакције, а не акције. Таква врста политике можда би имала смисла када би њени циљеви били мање амбициозни, или када се то питање не би доживљавало као значајно питање. Међутим, будући да су њени циљеви веома високо постављени (прокламовани циљ:останак Косова у оквиру Србије) веома је дискутабилно у којој мери пасивистичка политика и изнуђени одговори уопште могу допринети решењу тог врло сложеног проблема. С друге стране, занемарујући свој основни реформски курс с почетка транзиције као и изградњу позитивног имиџа демократске земље укључене у конструктивно решавање регионалних и унутрашњих проблема, Србија је себе делегитимисала у значајној мери као кључног актера у решавању косовског питања. Другим речима, транзициони неуспех једне мале земље попут Србије тешко да може допринети јачању њене позиције у региону и Европи, што је основни предуслов за решавање оних питања која се сврставају у категорију политичких.¹⁵⁾

Можда више него у политичкој сфери у области економских реформи може се уочити озбиљан реформских дефицит. Дванаест година од почетка транзиције још увек није довршена приватизација, реституција и повлачење државе из економије. Насупрот економској логици и потребама реформи, данас је држава Србија, главни послодавац, зајмодавац и гарант пословања. Бирокуратски апарат и број запослених у јавним предузећима (чија се приватизација упорно избегава) увећава се након сваких наредних избора. Осим реформе банкарског сектора, на самом почетку транзиције, остале сфере економског живота доживеле су мало или минимално промена. Уместо обећаног смањења регулације и мешања државе у привреду, Србија је административним мерама у знатном обиму отежала пословања домаћих фирми, нарочито малих и средњих

15) За српску политку „косовско питање“ пре свега је политичко питање, које и позиција и опозиција често користи у обрачунама са политичким неистомишљеницима а у сврху „патриотског“ легитимисања. На жалост, то питање за мањинско становништво које живи у гетоима јужно од реке Ибра није политичко, већ егзистенцијално – животно питање.

предузећа. Високе спољне и унутрашње баријере – које погодују само одређеној бизнис групацији – допринеле су општем гушењу предузетништва и иницијативе и то у тренутку када су оне, услед СЕК, најпотребније. Мали бизнис не може да се развија јер је амбијент скуп и високо регулисан, велики инострани улагачи и бизнис корпорације не могу да уђу на тржиште Србије због високих спољних баријера и *rent seeking* окружења. То све погодује настанку вештачких монопола и високим ценама робе, а штети просечном становнику Србије. Свеукупно гледано, српска економија тешко се може сврстати у групу слободних, тржишних економија, што представља један од основних критеријума за успешност транзиције. Уместо „пута у капитализам“ у Србији се са највиших врхова заговара „средњи пут“ – што није ништа друго него поновни повратак на социјализам.¹⁶⁾

Као што смо видели, земље ИЦЕ направиле су радикалан отклон спрам своје ауторитарног комунистичког наслеђа. Та промена била је изражена и на симболичкој равни. У Србији, међутим, никада није дошло до темељне симболичке преоријентације. Као и у другим, већ поменути, сегментима Србија је и на ово пољу тек на „пола пута“, између круне на државној застави и „неговања тековина народноослободилачке борбе“. У овом раду истакнуто је мишљење да ауторитарну владавину Словодана Милошевића треба сагледавати у склопу ширег контекста социјалистичке Југославије. Она представља њен последњи изданак који је – на несрећу свих жртава из ратова на простору бивше Југославије, потврдио тезу Адама Михњика о национализму као последњем стадијуму комунизма. Не само, дакле, да Србија није закорачила у озбиљне структуралне реформе у економији, здравству, школству и изгадњи институција владавине права, већ њена политичка и интелектуална елита више од двадесет година од увођења вишестраначја, а дванаест година од петооктобарске промене, није успела да се јасно одреди према прошлости социјалистичке југославије и њеног ауторитарног настављача. Јасно одређење у овом смислу означавало би значајну психолошку и симболичку прекретницу која би допринела убрзању политичке и економске трансформације земље. Будући да реформе нису спроведене у задовољавајућој мери нити са задовољавајућим исходом, уобичајена појава је да становништво са сетом и носталгијом гледа на период своје ауторитарне прошлости.

16) Детаљније о анализи транзиције и економских реформи у Србији видети: Александар Новаковић, Милена Пешић, „Србија у транзиционом еквилибријуму - императиви превазилажења стања блокираних реформи“, *Политичка ревија*, vol. 9, бр. 2, 2010, стр. 235-260.

сти. Тенденција повратка на старо у кризним временима уобичајен је феномен, и психолошки се лако може објаснити. Али је то прави доказ неуспеха једне политике која се издаје за реформску, када становништво у мрачној прошлости препознаје више светла него у садашњости у којој живи.

ДВЕ ДОМИНАНТНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ О РЕФОРМАМА

Колико су транзицијски императиви у Србији гурнути у други план говори и чињеница да се већ десет година уместо озбиљне расправе о обиму и степену извршених структуралних реформи и компарације постигнутих резултата са земљама ИЦЕ и окружења, води дебата о „два“ пута и „две Србије“.¹⁷⁾ Једној „назадњачкој“ и конзервативној, другој „прогресивној“ и „модерној“. Притом, заједничко обема странама јесте то што сматрају да су прореформски опредељене. Ипак, та самоперцепција под знаком је питања, с обзиром на инволвираност преставника обе опције у раду неколико последњих влада које иза себе нису оставиле завидне реформске резултате. Или се, у најмањем, може рећи да се оно што те две струје подразумевају под „реформама“ не поклапа са значењем које је у првом делу рада описано.

Избор између две Србије вештачки је, јер се те две концепције не подударају са транзиционим императивима. Разлози за то неподударање више су ирационални него рационални, када се имају у виду практичне потребе реформе земље. Заговорници беспоговорног уласка у ЕУ сматрају да ЕУ нема алтернативе и да се земља може реформисати само на начин како је то прописано упутима из Брисела. Заступници другог становишта сматрају да се прави развој земље може очекивати једино у тешњој сарадњи са Русијом и како то Кремљ прописује. Често су то ипак само изговори који се користе у политичке сврхе и који помажу да се замагле истински приоритети и очува политичко-економски *status quo*.

Генерално гледано, та дилема исцрпљује се у готово инстинктивном антизападњаштву Прве Србије и *fancy* европејству Друге. Прва, са предзнаком „национална“ и „патриотска“ идеолошки још увек није признала пад Берлинског зида и нестанак биполар-

17) Политички гласноговорници Прве Србије пре свих су странке ДСС и СРС, а Друге ДС и ЛДП. Такође, присутне су и многе друге дилеме, али њихови полови лако потпадају под ову основну поделу. Једна од тих дилема јесте и питање „за“ и „против“ чланства у ЕУ.

ног света (одакле, делимично, потиче њено антизападњаштво), већ у окриљу наследника СССР, у Путиновој Русији, види шансу за „очување посебности“. Друга, која у европском пројекту види нову прилику за обнову социјализма – само, сада више не југословенског, већ европског, сматра да Србија треба да се укључи у бриселску мрежу централизације, регулације и протекционизма. Од такве позиције имају користи обе стране. Једни тако што одобравање ЕУ кандидатуре сматрају својом *carte blanche* за опстанак на власти – због тога што један део јавности сматра то изузетно важним питањем.¹⁸⁾ Други тако што у заговарању горљивог национализма и евоскептицизма (домаћа форма антизападњаштва) виде могућност за освајање власти. Могло би се чак рећи да су то две стране старог спора у оквиру некадашње партијске структуре, спора у коме је тврда струја победила меку на Осмој седници.¹⁹⁾ Када се пак осврнемо на резултате политике коју су спроводили политички представници обеју опција видимо да се они свODE само на очување и учвршћивање „транзиционог еквилибријума“ – стања залеђених и блокираних реформи.²⁰⁾ Због тога се са доста основа може констатовати да су те визуре, као и њихово коришћење у сврху анализе политичког и економског стања у Србији, површне и воде у погрешном правцу.

Ове две визуре могу се схватити као идеалтипске у смислу поларизовања јавности, политичких странака али и креатора политике. Изван ових парадигми и тих визура, домаћа политичка сцена, па тако и могуће реформе, дефицитарне су у односу на политичку струју која би гајила подједнак отклон спрам обе агенде изражене у вештачкој дилеми. Озбиљне реформе захтевају опцију која је истовремено спремна да се ослободи социјалистичког наслеђа у економији – мешања државе у економији – насупрот еврооптимистичкој струји, али и ретроградног национализма у политичкој

18) Видети најновије истраживање јавног мњења које је спровела владина Канцеларија за придруживање: <http://www.seio.gov.rs>. По том истраживању 51% од укупног становништва изјаснило се за учлањење у ЕУ.

19) Уколико покушамо да ову паралелу повучемо даље у прошлост, видећемо да она одговара некадашњем сукобу у оквиру КПЈ између ранковићеваца и кардељеваца.

20) У литератури о транзицији често се помиње феномен „замке еквилибријума“ или „еквилибријум парцијалних реформи“ (Видети: *Transition, The First Ten Years*, World Bank, Washington D.C, 2002.). Реч је равнотежи која се успоставља након првобитних транзиционих мера коју одржавају добитници из прве фазе трансформације, заједно са владајућим политичким естаблишментом. Њиховом интересу одговора блокирање и пролонгирање реформи, нарочито оних који се тичу унутрашње и спољашње либерализације и изградње институција владавине права. Мрежа повезаности *political friendly* привредника (тајкуна), корумпираних политичара, политичког популизма, демагогије и отпора становништва (пре свега оног његовог дела запосленог у државном сектору), блокира даље реформе и одржава погубно стање еквилибријума залеђених реформи.

сфери који злодела из недавне прошлости правда вишим државним и националним разлозима.²¹⁾

У овом раду инсистира се на на прихватању истинске реформске агенде која подразумева практичне политике и стратегије за темељно реструктурирање по узору на успешне транзиционе земље ИЦЕ. На другом месту²²⁾ понуђено је детаљније образложење онога што те реформе подразумевају, а овде је важно истаћи, да није реч о празном интелектуалном еквидистанцирању (какво је иначе често присутно у нашој јавности и интелектуалним круговима), када се овде предлаже једна другачија реформска агенда, већ о констатацији заснованој на богатом транзиционом искуству ИЦЕ као и на увидима у специфичност српске транзиције. Креатори политике стога морају да се усредсреде на реформе сличне оним које су спроводиле земље ИЦЕ – без обзира на питање чланства ЕУ, које се ионако не очекује у ближој будућности. То захтева одвајање реформског дискурса од питања чланства ЕУ, али и одбацивање идеолошких визура Прве и Друге Србије. Успешно изведене структуралне реформе морају бити *carte blanche* за опстанак на власти, не формално чланство у ЕУ или политика повлађивања већини. Дакле, озбиљне и темељне реформе које подразумевају завршетак процеса приватизације, реституцију, дерегулацију целокупног привредног живота као и смањење државе – која је са сваком новом владом експоненцијално расла. То све заједно, као што смо видели, претпоставља економску, политичку и наднасве симболичку прекретницу и дистанцирање како у односу на ауторитарну прошлост социјализма, његове фазе из последње деценије прошлог века, тако и стадијума транзиционог еквилибријума у којој се српско друштво тренутно налази.

21) Другачије речено, политичку визуру која се противи идеји изградње велике државе (big government) коју једна страна треба ради учвршћивања „посебности“ за рачун искључивости и изолације, а друга ради институционализоване, „top to bottom“ еманципације, просвећења и „модернизације“ на комесарској матрици европског социјализма.

22) Видети: Александар Новаковић, Андреј Станимировић, „Српска држава благостања у вртлогу неуспешне транзиције – анализа транзиционог биланса и неколико препорука за будућу реформску политику“, *Политичка ревија*, 4/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011.

Aleksandar Novakovic

**TRANSITION, REFORM AND PERCEPTIONS
OF REFORMS
- Serbia's and CEE Countries Transition Comparison**

Summary

For each post-socialist country, regardless of the issue of EU membership, comprehensive transformation goals are clear: from political authoritarianism to political pluralism and democracy, from centrally planned economy to a free, market economy. In other words, from socialism to capitalism. In this paper, firstly, an explanation and definition of reform and transition – taking into account the successful transitions of former ex-communist countries – will be offered. Then, a brief summary of the causes of failure of Serbian transition will be exposed. And, in the final, the present state of the affairs concerning reforms will be described through the paradigm of a phenomenon known from the unsuccessful transitional stories as “transitional equilibrium” – the state of frozen and blocked reforms. Failed transition is usually being followed by misguided perceptions of transition, and this fact will be presented through the exposure of the intrinsic defects and deficiency of the dominant political perceptions of reforms. In this way, also, a light will be shed on the causes of political, ideological and social confusion of present day Serbia.

Keywords: post-socialist transition, reforms, institutions, European Union, integrations, reforms perceptions, transitional equilibrium

ЛИТЕРАТУРА

Anders A., ed., *Market Socialism or the Restoration of Capitalism?*, Cambridge University Press, 1992.

Blanchard O., *The Economics of Post-Communist Transition*, Oxford University Press, 2004.

Blanchard O. J., Froot K. A., Sachs J. D. (ed.), *The transition in Eastern Europe: Volume 1. Countries Studies*, The University of Chicago Press, 1994.

Blanchard O. J., Froot K. A., Sachs J. D. (ed.), *The transition in Eastern Europe: Volume 2. Restructuring*, The University of Chicago Press, 1994.

Blejer M. I., Škreb M., ed., *Transition The First Decade*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England, 2001.

Brown A., *The Rise and Fall of Communism*, HarperCollins e-books, 2009.

Warner M., *Management in transitional economies: from the Berlin Wall to the Great Wall*, Routledge, 2005.

Gaidar Y., *Days of defeat and victory*, University of Washington Press, 1999.

- Бинђић З., *Југославија као недовршена држава*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1998.
- Economics in Central and Eastern Europe: Are new Institutions Being Consolidated?* Hokkaido University, Sapporo, Japan 2004.
- Laar M., *Estonia: Little Country That Could*, Centre for Research into Post Communist Economies, London, 2002.
- Management in transitional economies: from the Berlin Wall to the Great Wall*, Routledge, 2005.
- Новаковић А., Пешић М., „Србија у транзиционом еквилибријуму - императиви превазилажења стања блокираних реформи“, *Политичка ревија*, 2/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Новаковић А., Станимировић А., „Српска држава благостања у вртлогу неуспешне транзиције – анализа транзиционог биланса и неколико препорука за будућу реформску политику“, *Политичка ревија*, 4/2011, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Orenstein A., *Out of the red: building capitalism and democracy in postcommunist Europe*, University of Michigan Press, 2001.
- Szomolányi S., “Slovakia: From a Difficult Case of Transition to a Consolidated Central European Democracy“, у Tadayuki Hayashi: *Democracy and Market Economics in Central and Eastern Europe: Are new Institutions Being Consolidated?* Hokkaido University, Sapporo, Japan 2004.
- Sloterdijk P., „Die Revolution der gebenden Hand“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frankfurt, 13. Juni 2009.
- Sorin A., Tismaneanu V, ed., *Between Past and Future - The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, CEU Press, 2000.
- Transition: The First Ten Years; Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*, World Bank, Washington, D.C, 2002.
- Hall T. W., Elliott J. E., „Poland and Russia One Decade after Shock Therapy“, *Journal for Economic Issues*, No. 2, pp. 305-314., (June) 1999.
- Hoppe H. H., „The Western State Paradigm“ у: *Politics and Religion* (ed. Paul Gottfried), Transaction Publishers, Apr 1, 1997, pp. 1-26.
- Caporaso J. A., „The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Post-Modern?“, *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Volume 34, Issue 1, pp. 29–52, (March), 1996.

Resume

This paper investigates the issue of Serbian reforms and transition in comparison with transitions of Central and Eastern Europe countries (CEE), the balance sheet of Serbian reforms, as well as dominant perceptions of the reforms. The analysis was conducted in four segments, which are unified by central thesis that Serbian reform policy – if optimal and far-reaching results are to be achieved – has to return back in the direction of reforms performed in CEE at the beginning of their post-communist transformation. The first part exposes a short analysis of transition in CEE with an emphasis on the two currents that are, at some point in transition, unified in one – the EU accession. It was emphasized that transition by itself – as transition from socialism and

central planning to democracy and market economy – does not automatically presuppose the EU accession process. In the second part of the paper, the transition in Serbia is further explained through the prism of a broader perspective which affects not only the authoritarian phase of “mutated” socialism of Slobodan Milosevic - but the preceding stage of Yugoslav socialism. In this context, grounds for the argument that Serbia has not yet made substantial break with this legacy at the three levels (political, economic and symbolic) are being made. The third part exposes a brief history of the Serbian transitional process after 5th October described as a special case of a failed transition. Such a condition was defined by the domination of phenomena called “transitional equilibrium”, the state of frozen and blocked reforms that benefit certain interest groups and facilitates symbiosis of political and economic interests, but harms the overall population. In the final, fourth, part of the paper, the ruling perceptions of the reforms are exposed, and explained why they should be understood as a reflection of the continuity of socialist heritage at the three above mentioned levels. Such perceptions are seen both as main obstacle to the adoption of abandoned transitional imperatives and to the implementation of long-awaited and necessary structural reforms at all levels of Serbian society.

* Овај рад је примљен 10. јануара 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 5. марта 2012. године.